

ideológiou, stavať ich proti sebe ako dva navzájom sa vylučujúce protiklady je revizionistickou tendenciou, vedie k odtrhnutiu marxizmu od robotníckej triedy a komunistických strán, k narušeniu jednoty revolučnej teórie a revolučnej praxe. Svoj revolučný charakter si marxizmus môže udržať práve len ako učenie robotníckej triedy, práve len ako učenie komunistických strán, ktoré sú predvojom robotníckej triedy. Mimo robotníckej triedy, mimo komunistických strán marxizmus prestáva byť marxizmom, pretože prestáva byť nástrojom revolučnej premeny spoločnosti. Stotožnenie pravdivosti a straníckosti, spojenie vedy a ideológie tvorí podstatu marxizmu-leninizmu a akékoľvek narušenie tejto jednoty je v rozpore so záujmami jeho rozvoja ako dôsledne revolučného učenia.

MARXISTICKÁ FILOZOFIA A UMENIE

ANDREJ SIRÁCKY

Uverejnená úvaha je *skrátеныm textom* obširnejšej štúdie. V úvodnej (vynechanej) časti sa hovorí o význame marxistickej filozofie pre umeleckú tvorbu a estetiku. Vysvetľuje sa stručne aj otázka straníckosti a spoločensko-politickej funkcie vedy a umenia. Z uverejneného textu je vynechaná i stať *Niektoré otázky pokroku techniky a umenia*.

I

O PODSTATE VEDECKEJ A UMELECKEJ TVORBY

Filozofický aspekt problému

Pre ozrejmienie našej *základnej otázky* je potrebné *bližšie* a *podrobnejšie* si všimnúť vzťah medzi vedou (v tom aj filozofiou) a umením. Dajme si najprv odpoveď na otázku: v čom spočíva *podstata* vedeckej a umeleckej tvorby?

Stručná odpoveď je takáto: *v aktívnom odrážaní prírody* (v tom aj dejín človeka, spoločnosti) *v spoločenskej praxi a poznávacom procese* (pravdivé odrážanie skutočnosti, jej poznávanie a premena).

Spoločenská prax spočíva *v podstate* v „poľudšťovaní“ prírodných javov a procesov. To znamená využívanie a odkrývanie zákonov prírody a spoločnosti (v tom aj myslenia a cítenia v rôznych formách matematického a logického vyjadrovania alebo v umeleckom „spredmetňovaní“). V procese odkrývania a využívania zákonov prírody aj samé orgány a funkcie človeka (zmysly, mozog, reč, myslenie, predstavy, city, fantázie, sny a pod.) nadobúdajú spoločensko-historickú podobu. Vedomie ľudí hneď od začiatku je spoločenským produktom a túto všeobecnú črtu má aj každé individuálne vedomie.

Pomer človeka k prírode zahrňuje v sebe celý komplex vzťahov (prírodné, ekonomické, spoločenské, politické, ideologické, morálne atď.). Z dialektickej jednoty týchto vzťahov vyplýva, že neexistuje konanie, cítenie, myslenie, fantázia atď. bez spoločensko-historického vývinu a že *v skutočnosti* nejestvuje veda, filozofia, umenie, estetika ako

nezávislá veličina. Existuje však spoločenský život ako komplexný jav, zahrňujúci v sebe aj kultúru, vedu, umenie, literatúru atď. Uvedený komplex možno vyjadriť ako dialektický vzťah medzi objektom a subjektom, medzi prírodou a človekom, medzi bytím a vedomím.

O teórii odrazu

Pre pochopenie *podstaty umenia* ako špecifického odrazu objektívnej skutočnosti je potrebné aspoň stručne sa oboznámiť s *Leninovou teóriou odrazu*.

Skutočnosť (realita) existuje nezávisle od nášho vedomia a odráža sa v ňom ako živý (nie pasívny, mŕtvy) akt, obsahujúci v sebe objekt (dominantná zložka) a *subjekt* (objektom podmienený jav).

Poznávanie skutočnosti (vedecké alebo umelecké) je nie *statický akt*, ale zložitý a protirečivý proces odrazu. V poznaní (myslení, mozgu) sa odráža príroda a jej procesy. V tomto procese sa príroda nedá zachytiť ako *celok*, ale len „v procese abstrakcií, formovania, tvorenia pojmov, zákonov atď., ktoré pojmy, zákony etc. (myslenie, veda = „logická idea“) tiež zahrňujú podmienene, približne univerzálnu zákonitosť večne sa pohybujúcej a vyvíjajúcej prírody. Tu sú v skutočnosti objektívne tri členy: 1. príroda; 2. ľudské poznanie = mozog človeka (ako najvyšší produkt prírody); 3. forma odrážania prírody v ľudskom poznaní a táto forma sú práve pojmy, zákony, kategórie atď. Človek nemôže obsiahnuť = odraziť = zobraziť *všetku* prírodu v úplnosti, v „jej bezprostrednej celistvosti“, on sa k tomu môže len večne približovať, vytvárajúc abstrakcie, pojmy, zákony, vedecký obraz sveta atď. a pod.“¹ Lenin ešte podotýka, že u Hegla táto všeobecnosť, zákonitosť, táto „logická idea“ je „zbožštená“. V Leninových tézach sa objasňuje podstata poznania, ozrejmuje sa odraz nie ako mechanické fotografovanie, ale ako zložitý proces, v ktorom za aktívnej účasti človeka tvoria sa pojmy, kategórie, zákony.

Predmetom poznávania vo vede (a zobrazovania v umení) je *objektívna skutočnosť (príroda i spoločnosť)*.

Forma odrážania skutočnosti je forma jednoty prírody (objekt), ľudského myslenia (subjekt) a zákonov, prejavujúca sa v historicko-spoločenskom vývine. Túto formu ako proces možno vyjadriť v podobe *obrazov* alebo v podobe *znakov* v systéme jazyka i logiky. Forma odrazu vo vede a filozofii je zložitejšia, ale i presnejšia so zreteľom na jasnú logicky určenú funkciu slova, znaku. Abstraktné myslenie predpokladá reč, systém znakov. Na tomto základe vznikajú pojmy, kategórie a všetka logická štruktúra myslenia a vedy. Slovo je tu súčasne aj výrazom odrazu.

Proces odrážania skutočnosti vo svojej *štruktúre a fázach* (objekt, subjekt a vzťahy = zákony medzi nimi) vyplýva z *materiálnej povahy skutočnosti*.

Spoločenskou funkciou vedy a umenia je rozličným špecifickým spôsobom odrážať procesy skutočnosti *pravdivo*, ich úlohou je *poznávať i meniť svet*.

Pojmy, kategórie, zákony ako formy myslenia sú subjektívne útvary, ktoré viacmenej len približne a neukončene vyjadrujú zákonitosti a procesy v prírode.

Lenin na inom mieste² hovorí, že v procese spoločensko-historickej praxe vzniká poznanie ako „živé nazieranie“, od ktorého sa postupuje k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi — taká je dialektická cesta poznania prírody, poznania objektívnej reality.

¹ V. I. Lenin, *Filosofické sešity*, Praha 1953, 150—151.

² *Filosofické sešity*, 140.

Leninove slová sa v *podstate* vzťahujú na *vedecké odrážanie skutočnosti*, pri ktorom sa postupuje od zmyslov k mysleniu, od javov k pojmom, od povrchu k podstate, od konkrétneho k abstraktnému, od jednotlivého ku všeobecnému.

K tomuto len dve stručné pripomienky.

Po prvé, tu je v skratke podaná *história* poznávacieho procesu, pričom z jednoty historického a logického vyplýva, že opakovaná a spoločensko-historicky verifikovaná prax umožňuje poznávanie na *vyššej rovine* (od abstraktného myslenia k ozrejmovaniu faktov, od dedukcie k logicky platným konkrétnym záverom).

Po druhé, prenikanie do podstaty vecí (abstrakcia, zovšeobecňovanie) je v procese stvárňovania metodicky i výrazove odlišné vo vede a umení.

V umení ide v skutočnosti aj o poznávanie sveta a jeho zákonitostí, aj tu ide o „živé nazieranie“, ale aj o abstrakciu, o vyjadrenie pravdy v konkrétno-zmyslovej podobe (obraz). Bližšie ozrejmiť túto otázku je úlohou marxistickej estetiky.

Abstrakcia vo vede a filozofii je iného charakteru ako v umení. Pravda, medzi jedným a druhým spôsobom odrážania skutočnosti neexistuje absolútna priepasť. Je medzi nimi dialektická spojitosť — *zhoda v podstatnom*, rozdiel v metóde, v spôsobe výrazu. Aj vede, aj umeniu ide o vyjadrenie podstatných znakov skutočnosti, o prenikanie do hĺbky, o vyslovenie všeobecnej pravdy. Vo filozofii a vede sa to deje v pojmoch, kategóriách, princípoch a zákonoch, v umení v obrazoch (v širokom zmysle).

Špecifická forma odrazu v umení

V čom je *špecifická forma* odrazu skutočnosti v umeleckom diele na rozdiel od vedeckého poznávania?

Špecifická forma tohto odrazu spočíva v tom, že aj umelecké dielo odráža objektívne skutočnosť, no *hĺbka, podstata a pravdivosť* odrážania nie je v pojmoch, kategóriách, zákonoch, ale v konkrétno-zmyslovej forme obrazu, vo zvláštnom spôsobe zovšeobecňovania a typizácie toho, čo tvorí hlboký, hlavný prúd dejov, osudov ľudí. Typické a zovšeobecňujúce obrazy nie sú nijakou schémou, ani skreslovaním skutočnosti, ale vyjadrené sú v nich — nie fotograficky ani naturalisticky — tie hlavné znaky a črty, ktoré *v danej situácii* charakterizujú život, boje, nádeje a osudy rozličných tried, skupín, jednotlivcov. Preto proces poznania (problém abstrakcie a zovšeobecňovania) v umení nie je otázkou hlbšieho alebo povrchniejšieho *penikania* skutočnosti, ale je viacej otázkou spôsobu, metódy zobrazovania toho, čo je podstatné, hlavné, typické a progresívne v skutočnosti.

Podotýkam len stručne, že v otázke špecifickosti umeleckého obrazu existujú medzi marxistickými estetickými veľmi rozdielne názory (Timofejev, Fadejev, Sobolev, Burov, Todor Pavlov a iní). Rozdielnosť názorov o tejto veci vzniká najmä z toho, že sa nedostatočne rozlišuje podstata odrazu vo filozofii (odrážanie *v pojmoch*) a v umení (*obraz*). Tým sa problém len komplikuje a neobjasňuje. Umelecké dielo nie je len živým (konkrétnym) obrazom skutočnosti, ale je aj výsledkom dlhého poznávacieho (abstraktného) procesu, ktorý napr. v slovesnom umení má i svoje adekvátne pojmové vyjadrenie. V iných druhoch umenia je táto črta menej výrazná, no určitá tendencia po poznaní a pravdivom odrážaní sa prejavuje v každom umení. Azda toto platí len s určitou rezervou o *aplikovanom umení*. V dekoratívnom umeleckom diele (ornament, štylizácia) skutočne vzniká problém pravdivého odrazu. Nutno však povedať, že i v takom prípade možno v určitej miere hovoriť o pravdivosti diela, ktorá spočíva v jeho účelnosti, v správnych proporciách, vo vhodnosti použitého materiálu a primeranej formy. Fakt je, že vo všetkých hodnotných umeleckých výtvoroch je *podstatná zložka harmónia*

(krása) ako súhrn účelných, symetrických, jednoduchých a proporciálne správne zladených prvkov. Preto právom tvrdíme, že niet nijakej metafyzickej priepasti medzi umeleckým a vedeckým odrazom, i keď z rozdielnosti vyjadrovania a videnia skutočnosti, i z niektorých ďalších, menej podstatných odlišností (miera spoločenskej funkčnosti, účinnosti, pôsobenia, rozdielnosť v procese tvorenia a pod.) vyplýva špecifickosť umeleckého odrazu.

Rozdielnosť, ale i podobnosť medzi umeleckým a vedeckým odrážaním skutočnosti vynikne, keď podrobnejšie rozanalyzujeme *vzťah objektu a subjektu*.

V umeleckom obraze ako v špecifickom odraze skutočnosti je dominantne vyjadrená existencia objektu (ontologický aspekt). Pravda, to je dialektické spojenie, zharmonizovanie objektívnych a subjektívnych vzťahov. Dominantnosť objektu — to je príroda, v nej aj spoločnosť, ľudia, ich život, dejiny, výroba, hospodárstvo, kultúra — so všetkým bohatstvom ľudských myšlienok, citov, túžob, nádejí i sklamaní. Pracujúci, mysliaci, cítiaci ľudia ako živí tvorovia sú časťou prírody, objektívnej reality, pričom v tom, ale ako druhotný jav podľa pôvodu a významu stojí vedomie (subjekt). Z princípu dialektiky vyplýva, že v pojme objektívnej skutočnosti i v jej odraze je zahrnutý aj človek so svojim poznaním. Tým prirodzene z hľadiska ontologického a gnozeologického sa nepopiera primárna existencia objektu (prírody, bytia pred vedomím). Slovom, pokiaľ používame termín „subjektívna realita“, tak len v tom zmysle, že do prírody ako celku je zahrnutá „poľudštená“ príroda (spoločnosť, ľudia) a že príroda, ako taká existuje nezávisle od vedomia ľudí. Sprostredkujúcou stránkou tohto vzťahu medzi objektom a subjektom je mozog (hmota, časť prírody). V tom je daný *materialistický základ každého vedomia*.

Subjekt (človek i s vedomím) je časťou objektu (dialektická jednota spoločnosti a prírody), a preto zahrňuje v sebe *určité zhody s objektom*. Subjekt je produktom vzťahov človeka k prírode, i vzťahov človeka k človeku, k spoločnosti. Preto každé ľudské vedomie je „spoločenské vedomie“ (Marx). Nijaký subjekt neexistuje ako samostatná nezávislá bytosť. Ľudské bytie i vedomie je dané len *v pomere k objektu*. Naša práca, naše dejiny, naše „ja“, myšlienky, city, túžby, nádeje atd., všetko to vzniká len na báze *prvotnej existencie prírody*. Z tohto pomeru vznikajú všetky ďalšie vzťahy (k prírode, k spoločnosti, k ľuďom i k sebe samému).

Príroda je teda primárna, subjekt (vedomie i odraz) je druhotný. Z tohto vzťahu vzniká historicko-spoločenská prax ľudí, dosahujúca vždy vyšší a vyšší stupeň. V raste spoločenskej praxe je vždy viac a viac „objektívnych“ prvkov. Spoločensko-historická prax v podmienkach vykorisťovateľských spoločností (za podmienok existencie tried aj v prvej etape socializmu) sa odráža v oblasti kultúry (v ideológii, vo vede, umení) ako *stranícka*. Straníckosť súčasne znamená, že v socializme a komunizme sa triednosť a straníckosť kryje s *tendenciou objektívneho (progresívneho) vývinu*. Vzťah medzi objektívnosťou a straníckosťou je otázkou dialektiky historického vývinu. V každej historickej etape sa straníckosť prejavuje *konkrétne* (v súlade so všeobecne platnou zákonitosťou, v súlade s výrobnými a spoločenskými vzťahmi). Podobne sa mení aj obsah ľudských názorov o umení, o estetických princípoch, o kráse atd. Filozofia a estetika odpovedajú svojimi teóriami vždy na otázky, ktoré daná historická etapa nastoľuje. Historicko-konkrétna podmienenosť teoretických poučiek, opakujem, neznamená popieranie všeobecne platných tiež historického materializmu (napr. podmienenosť spoločenského vedomia spoločenským bytím).

Z našich doterajších výkladov vidno, že umenie súvisí nielen s vedou a filozofiou, ideológiou a politikou, ale súvisí i s rozvojom celej spoločnosti, so spoločensko-his-

torickou praxou človeka. Preto aj umenie, aj veda, pri všetkej svojej rozdielnosti, špeci-
fickosti, nesú na sebe pečať svojho spoločného pôvodu i vývinu.

Nemožno preto súhlasiť s názormi o tom, že umelecká tvorba má svoje *nezávislé*
zákony, že sa umenie vyvíja *výlučne* podľa svojej „vnútornej logiky“. Pozitivistické
a revizionistické teórie (v podstate teórie abstraktného umenia) popierajú súvislosti
medzi umením a ideológiou, zdôvodňujú na rôzne spôsoby starú tézu „umenie pre
umenie“. V nich sa narušuje dialektická jednota medzi *obrazom v umení a odrazom vo*
filozofii a určitý, *nepodstatný* znak abstrahovania (napr. líniu, plochu, kruh, farbu
a pod.) zovšeobecňujú a absolutizujú ako *celistvý obraz skutočnosti*. Skutočnosť im taktó
uniká a odráža sa v krivom zrkadle (deformácia objektu). Možno ešte dodať, že podobne
aj v náboženstve (i v rôznych idealistických smeroch) sa skutočnosť odzrkadľuje v de-
formovanej skreslenej podobe. Takémuto odrazu nezodpovedá skutočný, ale nepochopený,
príp. na základe zmyslových chýb a nelogického myslenia skonštruovaný *domnelý*
objekt.

Umelecké zobrazovanie je teda špecifickou formou poznávania skutočnosti, je jej
odrazom, ale nie *pasívnym*, ale *aktívnou formou* zobrazovania (umenie ako „myslenie
v obrazoch“, Belinskij). Veľkosť talentu i umelca spočíva v schopnosti zachytiť skutoč-
nosť v obrazoch, t. j. v konkrétnej, vnímateľnej forme. *Hodnota umeleckého diela je daná*
veľkosťou tvorivej myšlienky, umeleckými kvalitami i jeho historicko-spoločenským
„prínosom“.

V čom spočíva *hlbka* umeleckého pohľadu do skutočnosti? Podľa môjho názoru, je tu
potrebná — okrem nevyhnutnej schopnosti umeleckého stvárňovania — najmä *hlbka*
filozofického (i psychologického samozrejme) pohľadu a preniknutia. Spôsob, ako človek
vidí, pozoruje, zobrazuje, hodnotí svet, závisí vo veľkej miere od ideológie (svetonázoru).
Táto schopnosť sama osebe nie je triedna, ale triedny je postoj človeka, ktorý sa vo
svojej práci, myslení a cítení spravuje názormi a morálkou svojej triedy. Umelec, ktorý
je na vysokej filozofickej úrovni, keď má talent a zvládne prostriedky umeleckého
stvárňovania — podáva o svete obraz pravdivejší, silnejší, hlbší. Takýto umelec, podľa
Marxových slov, zachytiť môže „*plnosť života*“. Výtvyry takéhoto umelca majú nielen
trvalú estetickú hodnotu, ale aj význam historicko-spoločenský. V nich sa odrážajú prvky
kontinuity kultúrneho vývinu, takéto diela sú súčasťou pokrokových tendencií ľudských
dejín. Časovosť i „nadčasovosť“, životnosť umeleckých diel, napísal Marx, súvisí s pod-
statou tisícročného boja človeka s prírodou a so spoločenskou zaostalosťou. Pre zobra-
zovanie typických charakterov v typických situáciách je nevyhnutný u umelca *súlad*
medzi jeho umeleckým talentom, znalosťami a jasným spoločenským postojom. Nestačí
ani znalosť estetiky a jej zákonov, ani sila osobnosti a talentu, ak umelec nepozná
spoločenské zákony, historické podmienky, postavenie tried a úlohu más.

II

IDEOLÓGIA A SOCIALISTICKÝ REALIZMUS

Progresívnemu vývinu ľudstva k beztriednej spoločnosti (komunizmu), materialistic-
kému chápaniu dejín a dialekticko-materialistickej filozofii zodpovedá v umeleckej tvorbe
socialistický realizmus. Teoretickým (ideovým) základom je socializmus a metódou
stvárňovania skutočnosti je realizmus. Máme tu v dialektickej spätosti teóriu i metódu
zobrazovania bohatej a rôznorodej skutočnosti, plnej perspektívy, ale aj recidív.

Socialistický realizmus je neodmysliteľný od socialistickej (vedeckej) ideológie, pretože
socialistický realizmus nie je len metódou, ale aj teóriou, obsahujúcou estetické kategórie,

princípy a normy, zakladajúce sa na marxistickej gnozeológii. Nové javy spoločenského života, ale aj nové javy v oblasti pokroku vedy a techniky, nové formy spoločenských, politických, ideových a mravných konfliktov dnešného rozdvojeného sveta, drámu súčasných udalostí, v ktorých pri koexistencii a v súťažení socializmu a kapitalizmu nejde len o úsilie po integrácii ľudstva ako zemskej jednotky, ale aj o ohromujúcu realitu a perspektívu kozmických výbojov — môže odhaľovať, odrážať, zobrazovať a aktívne preformovať len umenie, ktoré má nielen silu obrazu a fantázie, ale aj silu vedecky podloženej presvedčivosti a obraznosti, vyjadrenej, pravda, umelecky účinnými prostriedkami, majstrovskou formou, pravdivo a v správnych proporciách. Pravdivý, vedecky podložený pohľad na skutočnosť umožňuje umelcovi vidieť náš život v celej zložitosti a rozpornosti, v správnych proporciách kladných a negatívnych javov s podržaním kladného, progresívneho (Lenin), so zachytávaním perspektív, ale nie idealizovaním, idylizovaním, skresľovaním skutočností. — Nech je umelec (socialistický) akokoľvek nadaný, talentovaný, nemôže zobraziť plnú skutočnosť, ak ju správne a pravdivo nevidí, nepozná, nevyvetľuje a neformuje. Umelec musí mať jasnú perspektívu, musí mať v sebe vieru v pokrok, vieru v socializmus a komunizmus, vieru v budúcnosť ľudstva.

Nielen socialistický realizmus, ale aj ostatné umelecké smery a prúdy obsahujú v sebe rozličné ideologické prvky, názory a predstavy (v pozadí toho sú hmotné záujmy) tried, skupín, jednotlivcov. Umelecké dielo čerpá svoje námety, problémy a konflikty z komplexu spoločenských vzťahov, zo života, z ekonómie, politiky, ideológie, psychológie, morálky atď. Preto obsahuje v sebe aj *elementy poznania*. Umelec je spätý triedne, spoločensky (aj subjektívne, názorovo a citovo) s pokrokovou alebo úpadkovou triedou, teší sa z jej úspechov, alebo plače nad jej pádom, žije so svojou triedou, prijíma jej idey, program, poznáva ciele, nálady, ilúzie atď. Rozumie sa, *stupeň uvedomovania si triednej príslušnosti* môže byť rozdielny, pritom môžu prevládať rôzne stránky individuálnej vyhrančenosti, môžu nastať aj presuny cieľov, programov a záujmov v dôsledku triedneho deklasovania atď. (Takýto postoj charakterizoval aj antických umelcov, klasikov, renesančné umenie, romantikov, realistov, impresionistov, dekadentov, symbolikov, expresionistov, surrealistov a i. „Neutrálny“ postoj bol výrazom triedneho deklasovania alebo intelektuálneho povýšenia). Aj tí umelci, ktorí hlásali heslo „umenie pre umenie“ a snažili sa dištancovať od spoločenského a politického diania podliehali koniec koncov ideológii a ilúzii triedy umierajúcej, odchádzajúcej z javiska dejín. Podobné tendencie sa ukazujú aj v abstrakcionistickom a formalistickom umení.

V umení teda ide o *hlboké a pravdivé odrážanie sveta, skutočnosti*. To platí v plnej miere o socialistickej realizme, ktorý svojím bohatstvom, ideovosťou, výrazovosťou a umeleckými kvalitami nesmie zaostáť za socialistickým vývinom. Socialistický realizmus skutočnosť sveta (jeho jednotu a rozpornosť) musí vyjadrovať *majstrovskou formou*, umelecky účinne, ideovo silne, spoločensky progresívne a mravne v súlade s ideami socialistického humanizmu. Je samozrejmé, že socialistický realizmus si vyžaduje *rozmanitosť foriem a štýlov*, pretože v dobe revolučných prevratov v politike, ekonómii, technike, vede atď. výrazové prostriedky (slovo, obraz, tón, tvar, štylizované, dekoračné prvky a pod.) nemôžu zostať tie isté, ako boli v 19. stor. Na druhej strane, akékoľvek nové odrážanie a vyjadrovanie skutočnosti nemôže znamenať rozbitie všetkých chápacích, logických a zrozumiteľných možností ľudskej reči, myslenia, vnímania a znázorňovania.

Socialistický realizmus ako *socialistické umenie* má odrážať *všetky* javy skutočnosti, protirečenia a konflikty, nielen zladené procesy, zachovávajúce pritom — na línii umeleckej presvedčivosti — *zdravé proporcie* medzi pozitívnymi a negatívnymi stránkami života.

Čo je vlastne skutočnosť (reálno)?

To, čo existuje v celej svojej *zložitosti i rozpornosti*, i v kráse a nádhere pokiaľ ide o estetické kategórie a javy, aj v aspektoch nevyhnutného zániku (zhasnuté doby, prežitky, kapitalizmus), aj v oslnivých perspektívach komunizmu a kozmických výbojov, a čo vo filozofických pojmoch zodpovedá dialekticko-materialistickému svetonázoru. Reálny svet, ktorý je látkou socialistickému umelcovi, to je predovšetkým skutočnosť materiálnej povahy (zmeny javov a foriem od nekonečna do nekonečna), nesmierne diferencovaná v hraniciach rozvoja a rozličných foriem pohybu hmoty. V realite v širokom zmysle slova (ontologicky, nie z hľadiska existencie subjektu a vedomia) sú i javy spoločenské, psychologické, mravné i patologické, a pokiaľ ide o falošné vedomie, ilúzie a legendy i všetky *deformácie náboženské, idealistické*. Socialistický realizmus ako *pravdivé* odrážanie skutočnosti musí v *správnych proporciách* zobrazovať aj krvavé obzory zapadajúcich spoločenských sústav, ideí a mravov. Slovom *realita*, to je svet hmotný, makrokozmos i mikrokozmos, naša Zem, Mesiac, Mars, Venuša, Slnko, a v tom okrem procesov fyzikálno-chemických sú aj javy biologické, historické, spoločenské, psychické, mravné — i všetky deformácie zanechané nám zašlými vekmi. Všetku túto pestrosť, rozpornosť, kvalitatívnu diferencovanosť je potrebné v správnych proporciách cez rôzne situácie, problémy a typy zobrazovať v umeleckej tvorbe.

Do širokej a rozmanitej škály reality je nevyhnutné vložiť aj *romantiku a snenie, i živú súčasnosť s recidívami, i fantáziu s perspektívou*. Zvlášte dnes v dobe počiatkov dobývania kozmu vidíme, že predmetom umenia nie sú len zemské osudy človeka, jeho myšlienky, city, radosti, lásky a nenávisti, ale aj vzťahy, ktoré vznikajú medzi človekom a prírodou *na vyššej rovine* (penikanie do kozmu, do vzdialených priestorov, len donedávna zahaľovaných nepriehľadným závojom mystiky). Aj na úrovni týchto ďalších vzťahov vznikajú dramatické situácie a napätia, rozvíjajú sa osudy ľudí a vedú sa zápasy spoločenské aj ideové.

Úlohy a tematika socialistického umenia

Socialistický realizmus, znásobujúc svoju umeleckú pôsobivosť silou ideovosti a socialistického humanizmu, vyžaduje, ako som už niekoľkokrát zdôraznil, aby sa naša nová, socialistická skutočnosť všestranne, *hlboko a pravdivo i s protirečeniami odrážala v umeleckých výtvoroch, pričom samozrejme nesmie unikáť sama socialistická skutočnosť a jej proporcionálne zachytávanie*.

V dobe prechodu od kapitalizmu k socializmu, v etape výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti i v období prechodu od socializmu ku komunizmu vynoruje sa i pre umelca, i pre marxistickú estetiku mnoho nových problémov. Vznikajú tu *nové javy na vyššej úrovni*, nové situácie a nové ľudské vlastnosti a črty, ktoré nemohli byť zobrazené ani v najdokonalejších dielach klasicizmu a kritického realizmu. Nové javy, fakty a situácie musia nájsť svoje *adekvátne* umelecké stvárňovanie a svoj marxistický filozofický a estetický výklad. Sem patria nielen problémy narastania našej novej skutočnosti, ale *celý komplex spoločenských otázok, súvisiacich s odumieraním kapitalizmu, imperializmu a kolonializmu*. V súťažení s kapitalizmom zvädzame na všetkých úsekoch života, politiky, ekonomiky, ideológie a logiky *rozhorčený boj o nové, socialisticke poňatie života, vývoja, zmyslu dejín, slobody, demokracie a humanity*. V tomto boji zvlášť významné miesto zaujíma umenie, ktoré spolu so spoločenskými vedami musí pomáhať rozbíjať pozostalé kresťansko-kapitalistické ilúzie, legendy a mýty o „vyššej“ morálke a hodnote tzv. slobodného sveta. Máme mnoho pádných argumentov a príkladov, aby sme na konkrétnych a nových javoch kapitalistického sveta potvrdili Leninovu myšlienku, že buržoázna sloboda je fakticky najhrubšie tyranstvo a že ona pri všetkej

svojej „humánnej vznešenosti“ znamená neúctu k človeku, k jeho tvorbe i snaženiam, pretože sloboda, ktorá pre väčšinu ľudí prináša biedu, drinu, diskrimináciu, ponižovanie, ktorá ľudí nepovznáša na úroveň súčasných technických a vedeckých poznatkov — je ilúzia, klam a podvod. Úlohou umenia (rozumie sa, že pritom sa akčný rádius jeho jednotlivých druhov hodne mení) je odhaľovať takéto „ideál“ tzv. slobodného sveta, ako sa vo svojej zašlej veľkosti a dnešnej úpadkovosti vyskytuje v kapitalizme a ako sa s jeho pozostatkami a recidívami stretávame aj u nás.

Umenie musí aj na svoj spôsob, použitím vlastných vyjadrovacích prostriedkov ozrejmovať, zobrazovať a stvárňovať javy a procesy rozdeleného sveta, líčiť osudy ľudí, ako na širokých frontoch a úsekoch zvädzajú boj o mier, o pokrok, o ľudskosť, aby sa vyhlo strašnej dejinnej katastrofe. Sme svedkami toho, ako sa pred našimi očami rozvíja *nová skutočnosť*, ako sa nám približujú vzdialenosti a priestory, ktoré nenávratne pohlcujú všetky tajomstvá vekmi spriadané zaostalosťou ľudskou a osamelosťou blúznivých duchov. Je úlohou aj umenia, najmä slovesného (a nielen spoločenských vied), aby zobrazovali aj zložitú problematiku dneška vo svetle najnovších triumfov sovietskej vedy a techniky, ako aj vedeckej a technickej revolúcie vôbec. Socialistické umenie má čerpať a žiť z týchto perspektív, ktoré sú vlastné *podstate socializmu a komunizmu*. Zobraziť tieto perspektívy a premietnuť ich do osudov ľudí, do ich zápasov o život, o šťastie, o blaho, o *budúcnosť a svet bez vojen a krvi*, to sú témy a úlohy socialistického umenia. Atómový vek, automatizácia, medziplanetárne stanice, kozmické rakety — to všetko je už vedecko-technický výraz tých integračných snáh na našej Zemi, ktorých politicko-spoločenským základom a prejavom je komunizmus. Dôsledky týchto javov budú sa na druhej strane odrážať v *prísernej nahote a v tragických konfliktoch*, v ekonomike a spoločenskom živote kapitalistického sveta.

Socialistické umenie sa má snažiť v bohatých formách a obrazoch *pravdivo a umelecky pôsobivo* odrážať spomínané prevratné zmeny vo svete, v myslení, v predstavách a cítení ľudí a má v *jednote reality a perspektívy* zachytiť pre budúce generácie *drámu dneška, odvahu, hrdinstvo a dejinnú zodpovednosť budovateľov socializmu a komunizmu*.

Žijeme v dobe plnej zdravého optimizmu, máme pred sebou nádherné perspektívy, a preto nie je na mieste, aby v socialistickom umení prevládali *negatívne javy, farba šedá a čierna, tóny hluché a smutné*. Socialistický umelec sa nesmie kochať v líčení záporných javov, zvráteností abnormálnych a patologických. Nedá sa poprieť, že obdobné javy vyskytujú sa ešte aj u nás najmä ako pozostatky minulosti, príp. ako sprievodné javy neobyčajne rýchleho a revolučného vývoja, ale *v umeleckom stvárňovaní majú sa zjavovať v správnych proporciách*. Negatívne javy, zastaralé formy, ktoré nie sú vlastné socializmu, nesmú byť ignorované, ale majú byť odsudzované, demaskované, zosmiešňované. Slovom, v socialistickom umení *funkciu nenávisť k starému a lásky k novému* nemôže plniť nijaká šablóna, schéma, predpis, dogma, ale z vnútra socialisticky mysliaceho a cítiaceho umelca vytrysknúvšie *bohaté a mnohotvárne* zobrazovanie skutočnosti v správnych — perspektívne do komunizmu zacielených proporciách.

III

O FORMALIZME A ABSTRAKCIÓNIZME V UMENÍ

Zo sociálno-ekonomickej základne kapitalistického sveta vyplýva nielen vykorisťovanie človeka človekom (zákony džungle = človek človeku vlkom), sociálna diskriminácia, bohatstvo a prepych na jednej, a bieda, hlad, zaostalosť na strane druhej, *ale v oblasti spoločenskej a ideovej rastie atmosféra strachu, úzkosti, beznádejnosť a podľa toho sa*

formuje čítanie, myslenie, zvyky a predstavivosť ľudí v kapitalizme. Vzťahy únikovosti, úpadku, mystiky a prepiatej religiozности sú adekvátnym výrazom a odrazom tragickej skutočnosti kapitalistického sveta. Pesimistickému a bezperspektívnemu životnému štýlu zodpovedá filozofia iracionalizmu, personalizmu, existencializmu a v umení dnes najmä formalizmu a abstrakcionizmu (pred r. 1914 a najmä po prvej svetovej vojne kubizmus, futurizmus, expresionizmus, surrealizmus). Tlak takéhoto *sociálne labilného a výbušného prostredia* je veľmi silný. Medzi strednými vrstvami najmä medzi inteligenciou sú časté, typické javy *osamelí jednotlivci, samotári a podivíni*, unikajúci od skutočnosti, a pokiaľ ide o sociálne skupiny, masy, väčšinou sú triedne dezorientované, uspávané a napájané ilúziami.

Vývin ani v kapitalistickom svete sa nedeje jednoznačne, nedialekticky, bez rozporov a bez toho, že by sa proti vládnúcim smerom a prúdom nesnažili uplatňovať aj *sily a tendencie progresívne*. Preto v oblasti vedy a techniky vznikajú aj relatívne pokrokové javy a v oblasti umeleckej aj diela *hodnotné*. Z podstaty kapitalistického sveta vyplýva, že aj v oblasti estetických teórií a v samej umeleckej tvorbe sa objavujú rozmanité — viac-menej pokrokové alebo aj výslovné úpadkové — školy, smery, prúdy. Z nich za najtypickejšie možno považovať *formalizmus a abstrakcionizmus*.

Formalistické smery sú modernou obmenou hesla „umenie pre umenie“. (V širokom zmysle sem možno zahrnúť aj sémantizmus, ktorý za podstatu stvárania skutočnosti považuje znak = symbol; je akýmsi „spojivom“ medzi formalizmom a abstrakcionizmom). V umeleckých výtvoroch formalistických sa rozkladá obsah, skutočnosť sa láme v roztrieštené, nesúvislé prvky, tvary a línie, voľne konštruované v chaotických a ideovo poptených hlavách. Takéto umenie je pozbavené *akéhokoľvek zmyslu* a pohybuje sa *na rovine hry, snu, fantázie a blúznenia*. Zodpovedajúce estetické teórie sú len *abstraktné* výtvary, systémy založené na rozbore slov (znakov), príp. umele konštruované „všeobecné“ pojmy skutočnosti ako idey alebo izolované „pozitívne“ fakty. Formalistické umelecké diela znamenajú podstatné ochudobnenie života a zúženie celej škály ľudských zážitkov, rozmanitosti, rozporov a plnosti života. Zvýrazňujú najmä jednu stránku umeleckej tvorby — *formu*.

V kapitalistickom svete je dnes veľmi rozšírený *abstrakcionizmus*, deformujúci a mystifikujúci skutočnosť. Rozmanitú, jednotnú i protirečivú skutočnosť prelieva v abstraktné pojmy a kategórie „*sui generis*“. V abstrakcionizme je ešte zreteľnejšia než vo formalizme *zákonitá súvislosť s úpadkovým štádiom kapitalizmu*, ktorý v ekonomike znamená legalizované vykorisťovanie, v politike zastrenú diktatúru, v ideológii idealizmus, iracionalizmus, náboženstvo (mystický závoj prikrývajúci skutočnosť). Úlohou idealistickej filozofie (ideológie) a abstraktného, formalistického a sémantického umenia je *únik od reality* a jej mystifikovanie, tvorenie *sociálnych ilúzií*. Tvoreniu sociálnych ilúzií a odvracaniu od sociálnych zápasov a od ideologických rozporov slúžia v oblasti umeleckej a estetickej aj iné *antirealistické smery*.

Dostatočne je známe, že buržoázia v časoch svojho *vzostupu a pokrokovosti* hlásala vo filozofii materializmus a v umení realizmus (pravda, nedôsledne) a od toho času ako nastáva jej úpadok kloní sa k smerom iracionalistickým (vo filozofii) a k dekadentným (protirealistickým) v umení.

Estetika úpadkových umeleckých smerov (sem patria podľa môjho názoru okrem formalizmu, abstrakcionizmu a sémantizmu aj teórie novopozitivistické a i.) *úžko a organicky* súvisí s idealistickou (v širokom zmysle slova) filozofiou. Miesto rozumu inštinkt, miesto vedy náboženstvo, miesto objektívnej zákonitosti indeterminizmus, proti logike sofistika, proti dialektike metafyzika — to sú filozoficko-idealistické základy abstraktného a iného protirealistického umenia.

Spojitosť medzi ideológiou a umením nie je, rozumie sa, *absolútna*. Sú diela realistické a pritom plné reakčnej ideológie (aká bola u nás napr. tvorba J. C. Hronského), a naopak, sú aj diela odstupujúce od metódy realistickej a vo svojej ideovosti a spoločenskej hodnote prinášajúce určité progresívne tendencie. Vieme aj z minulosti, že *silné umelecké osobnosti* mali a majú vlastné estetické kritériá a najmä umeleckú prax, a takíto umelci napriek dočasnému podliehaniu nerealistickým smerom (napr. Apollinaire, Erenburg, Vsevolod Ivanov, Picasso, Nezval) dostávajú sa k svojmu výrazu a odrazu sveta v ideovo a umelecky neobyčajne silných dielach.

Podstatou formalistických a iných dekadentných smerov v umení je *útek od skutočnosti*. To nevyhnutne vedie k skreslovaniu skutočnosti, ideologicky a mravne k spoločenskej „neutralite“, k pasivite. V takých umeleckých dielach forma sa odtrhuje od obsahu, zmyslovosť od myslenia a výraz (symbol, znak) sa stáva *sám sebe zmyslom*. V umení sa absolutizuje napr. zmyslovosť, forma alebo abstraktná idea. Reálne javy života sa rozkladajú na geometrické a iné formy (symboly, čísla, plochy, čiary, kruhy, hieroglyfy). To je *fetišizácia formy*. Absolutizovanie zmyslovosti (aj empirie, aj pozitivizmu) zodpovedá vlastne *preexponovaniu subjektu proti objektu* (vo filozofii subjektívny idealizmus).

V abstrakcionizme, formalizme, symbolizme atď. u ich nositeľov, typických predstaviteľov určitej sociálnej skupiny, triedy sa v podstate odráža konanie, myslenie a cítenie *malomeštiaka a buržoázneho intelektuála*, strácajúceho pôdu (skutočnosť) pod nohami. To je deformácia nepríjemnej a tragickej skutočnosti kapitalistického sveta.

Pozrime sa, ako sa gnozeologicky vysvetľuje u buržoáznych estetikov napr. abstrakcionizmus? Na otázku odpovedajú približne nasledovne: Moderná veda (prístroje, napr. elektrónkový mikroskop) rozkladá svet na *prvky*, ktoré viacej zodpovedajú skutočnosti, ako jej tvary vytvorené *náhodnou hrou prírody*. Preto rozklad dekoratívnej a *neúčelne* štylizovanej skutočnosti na formy, symboly, tvary, znaky je vystihnutím zmyslu a podstaty sveta a vesmíru. Umelec je tvorca a nemôže sa uspokojiť stereotypnými výtvarmi prírody (skutočnosti). On mení jej proporcie, tvary, podoby a rytmy podľa kozmických zákonov, ktoré odhaľuje svojím „vnútorným pohľadom“. Zobrazuje svoj svet, mikrokozmos, v ktorom sa odráža makrokozmos. Umeleckým výrazom sú mu nie náhodné *útvary prírody*, ktoré vznikli za stámióny rokov živelného vývoja, ale umelec si tvorí pomocou fantázie a rozbíjania logických sústav artetypy, zahrňujúce podstatné znaky rozmanitých vecí a tvorov, existujúcich v prírode.³ V uvedených a veľmi rozvážne a „vedecky“ fundovaných slovách sa skrývajú polopravdy, izolované a metafyzicky vytrhnuté fakty zo skutočnosti. Základom tohto pohľadu na svet je *subjektivismus* (idealizmus najmä Platónov a Kantov) a do absurdných náznakov a vyšpekulovaných obecných premietnutá *deformovaná a odprírodnená tvár skutočnosti v umeleckej praxi*.

Je samozrejmé, že takéto umenie je *neideové, je protilogické a nereálne* a že je v ňom rozhodujúca *forma, technika, rytmus a intuícia*. Za touto maskou sa fakticky skrýva reakčná triedna príslušnosť, príp. „neutralita“, idealizmus a mystika s intelektuálnou povýšenosťou.

IV

ZÁVER

V týchto miestami len tézovite nadhodených úvahách šlo mi o to, aby som poukázal na spoločensko-politické a ideologické súvislosti umeleckej tvorby a teórie umenia a aby

³ Herbert R e a d, *Art and Society*, London 1945, 124—128.

som zdôraznil *veľký význam znalosti marxistickej filozofie pre umelca i pre estetika*. Nepochopenie významu marxistickej filozofie pre umeleckú tvorbu a tvorenie estetických teórií *len na rovine špecifickosti predmetu* vedie nevyhnutne a logicky k nevyváženému a často aj k nepravdivému, skreslenému odrážaniu a zobrazovaniu našej bohatej a mnohotvárnej socialistickej skutočnosti. Zložitost a protirečivosť dejinného a spoločenského vývinu stáva sa veľmi často u umelcov (i estetikov) otázkou *jednostranného, nediálektického a nie dost hlbokého* (a tým aj nepravdivého) *odrazu a výrazu skutočnosti*. V epoche obrovských, revolučných zmien vo svete, v dobe, keď odchádza jedna spoločenská formácia a nastupuje iná, v takejto situácii jednotlivci i skupiny, ktorí nevidia hlboko a ďaleko (pre nedostatky vo filozofii, v svetonázore) a ktorí sú príliš minulostou formovaní, a ešte aj dnes s ňou spätí rôznymi vzťahmi, nevidia jasne *jednak smer historického vývinu*, jednak svoje *subjektívne hodnotenie* javov a udalostí kladú nad dosiahnutú úroveň kolektívu a dostávajú sa nechtiac objektívne do vleku regresívnych spoločenských síl. Umelec, ktorý svoj záhadnou „intuíciou“ podložený subjektívny ideál premieta do skutočnosti, a tým ju vo svojich dielach *deformuje*, dostáva sa do rozporu s kolektívom a pokrokovými silami dejín, čím sám seba morálne odsudzuje.

Takáto bola *tragédia* mnohých umelcov, spisovateľov, vedcov a vôbec intelektuálov (nielen kapitalistického sveta), ktorí v zložitých okolnostiach spoločensko-politického vývinu posledných rokov stratili pred oči hlavný cieľ — socializmus a komunizmus, strácali *perspektívu budúcnosti*. To bol napr. prípad Howarda Fasta a iných intelektuálov, umelcov i vedcov, ktorí v rokoch 1956—1957 strácali perspektívu pokroku, mieru, socializmu a komunizmu.

Strácali a strácajú perspektívu preto, lebo nestoja *pevne triedne a spoločensky*, lebo nemajú otvorené oči do budúcnosti, lebo svoj individualizmus nevedia zladíť so zmýšľaním a cítením miliónových mäs. Pre chimerický obsah vlastného ideálu a pre ideologickú nevypelost zabúdaajú na historickú *podmienenosť* všetkých ľudských skutkov, snažení a snov. Z takéhoto pohľadu na svet a život vzniká ich nepochopenie dejín, humanizmu, svedomia, morálky.

Strácanie perspektív je údelom umelcov, ktorí nevedia prekonať chorobný individualizmus a ktorí neveria v ľudstvo, v masu — *v reálnu silu a nádherné perspektívy komunizmu a komunistického humanizmu*.

K OTÁZKE URČENIA PREDMETU SÚČASNEJ CHÉMIE

JÁN GAŽO

Potreba zaoberať sa problémom určenia predmetu chémie a v súvislosti s tým vymedziť kvalitu chemického pohybu vyplýva z existencie rozdielnych názorov o vzťahu chemického pohybu a fyzikálneho pohybu mikročastíc-elektrónov.

Určiť predmet prírodovednej disciplíny je nutne späté s vymedzovaním špecifičnosti javov v prírode a hľadaním vzájomných súvislostí v objektívnom svete. Vymedzenie miesta prírodovednej disciplíny v ľudskom poznaní a jej úloh nie je možné bez širšieho teoretického prístupu k otázke, bez toho, aby sa prejavil určitý spôsob nazerania na svet ako celok.

Sama klasifikácia prírodných vied nie je konvenčná, nezávislá od prírody, od objektu,